

HOMOGENEÏTAT

HETEROGENEÏTAT LINGÜÍSTIQUES

Isidor Marí i Mayans

És habitual que, en parlar dels factors d'homogeneïtat entre els Països Catalans, s'atribueixi un paper important al fet lingüístic: l'homogeneïtat lingüística seria un dels signes més evidents de l'existència d'una comunitat cultural i nacional.

Per fonamentar aquesta implicació mútua *comunitat lingüística-comunitat nacional*, solem invocar les tesis de Herder i Humboldt (la llengua com a suprema representació de la mentalitat col·lectiva o "esperit nacional") i les de Sapir i Whorf (el paper cohesiu de la llengua en el si d'un sistema sociocultural i les implicacions lingüístiques de la visió que té del món una determinada comunitat).¹

Ara bé: tant la filosofia alemanya del llenguatge -possiblement per les seves vinculacions als mites nacionalistes romàntics-, com la tradició antropològica -aquí probablement pel fet de centrar-se en societats simples, primitives o precapitalistes-, partien d'unes concepcions que exclouïen tota consideració de

l'heterogeneïtat interna i dels conflictes que poden derivar-se'n. Tant la llengua com la societat eren vistes com a realitats homogènies.

Naturalment, cal evitar simplificacions abusives per no caure en formulacions nacionalitàries que, tot i recórrer en ocasions a la idea de "lluïta de classes", encobreixen en altres casos les tensions existents.

Si volem arribar a plantejaments lúcids de la qüestió, haurem de partir de la consideració simultània (i dinàmicament integrada) dels factors d'homogeneïtat i d'*heterogeneïtat* existents en la constant relació recíproca entre llengua, societat i consciència,² tenint present que l'organització lingüística d'una comunitat forma part dels elements més autònoms i duradors de la seva superestructura.

Si estam disposats a avançar per aquest camí, no sembla que ens pugui ser gaire útil adoptar la hipòtesi del dèficit de B. Bernstein,³ per més que aparentment integri la

¹ Una interessant aproximació a aquest tema és la de S. SERRANO: *Lingüística i qüestió nacional*. Ed. Tres i Quatre, València, 1979. Vegeu també MARCELLESI/GARDIN: *Introduction à la sociolinguistique*. Ed. Larousse, París, 1974 (versió espanyola a l'ed. Gredos) i MILLER: *The linguistic relativity principle and humboldtian ethnolinguistics*. Ed. Mouton, The Hague-Paris, 1968.

² Vegeu B. SCHLIEBEN-LANGE: *Iniciación a la sociolingüística*. Ed. Gredos, Madrid, 1977.

³ Segons Bernstein, hi ha dos codis lingüístics diferents (codi restringit/codi elaborat); els parlants que no coneixen més que el codi restringit pateixen un dèficit lingüístic (que implica també un dèficit cognitiu) que és causa de discriminacions socials. S'han criticat els conceptes lingüístics i socials dels quals parteix -aplicació de valors preconcebuts i estàtics propis de la societat burgesa-, errors metodològics en la recollida de dades, i sobretot les conseqüències pràctiques que s'han derivat dels seus plantejaments: l'emancipació dels parlants del codi restringit (~ classe treballadora) només es planteja en termes lingüístics (programes d'educació compensatòria per donar-los accés al codi elaborat = integració), oblidant que el dèficit lingüístic (suposant que existeixi) seria conseqüència, abans que causa, d'un dèficit social que és el que cal combatre en primer lloc. És clar que mentre no s'hagués superat aquest dèficit social caldria tenir una estratègia lingüística o altra.

Vegeu més extensament aquestes qüestions a N. DITTMAR: *Sociolinguistics*. Ed. Arnold, Londres, 1976.

contraposició de classes socials. En la meua opinió, més aviat convé partir d'una base analítica més complexa i menys apriorística: un model de la diversitat sociolingüística existent en el si d'una comunitat, que ens permeti establir correlacions entre els fets socials i els lingüístics.

Només així serà possible arribar a una definició operativa de la nostra comunitat lingüística. Mentrestant, no sabrem si atribuir la primacia a una delimitació basada en el sistema (comunitat lingüística seria el conjunt d'usuaris d'un sistema o subsistema lingüístic) o en les relacions socials (comunitat lingüística seria aleshores qualsevol grup humà amb una intensa interacció lingüística interna, independentment que aquesta interacció es fes en un o més d'un idioma). Ara que, tant en un cas com en l'altre, cal tenir en compte que un sistema lingüístic o un sistema de relacions socials són produccions històriques en evolució, i no absoluts estàtics.

Al mateix temps, un model així ens permetrà analitzar críticament les actituds associades a cada varietat lingüística i a les relacions entre elles, i aclarir com s'han generat i quin pes poden arribar a tenir sobre l'evolució de la comunitat.

D'acord amb una exposició recent,⁴ hi ha dues categories superposades de factors de diversitat lingüística, que determinen diferències *dialectals* per una banda i *diatípiques* per l'altra.

La diversitat dialectal va lligada a factors cronològics, geogràfics i socials que donen una identitat concreta a les macro-varietats usades pels diferents grups.

Així, els factors cronològics de diversitat originen la distinció entre la llengua de fa tres-cents anys i la d'avui (o entre la llengua dels joves i la dels vells) i permeten delimitar *dialectes temporals* o "cronolèctes".

Els factors geogràfics configuren les diferències entre les varietats regionals o locals d'un idioma, anomenades *dialectes geogràfics*.

Els factors socials, per la seva part, donen lloc a varietats pròpies de determinats grups socioeconòmics, professionals, etc. (no definits per la seva procedència geogràfica ni per la seva edat). Aquestes varietats s'anomenen *sociolectes* o *dialectes socials*.

De fet, aquests factors actuen de manera equivalent, ja que els efectes diversificadors procedeixen de la intensitat d'interactuació lingüística que comporta la proximitat (major o menor) geogràfica, social o cronològica. Les diferències dialectals procedirien, doncs, de les diferències en la *quantitat* de les interaccions lingüístiques en el si d'una comunitat, que donarien lloc a grups amb graus diversos d'homogeneïtat lingüística.

Observem, a més, que els dialectes (temporals, socials o geogràfics) se solen excloure mútuament en la immensa majoria dels parlants (cada parlant domina només el dialecte propi d'un temps, d'un lloc i d'un determinat grup social). Per això, els dialectes ens donen la màxima informació sobre la identitat (procedència temporal, social i geogràfica) del parlant: La diversitat dialectal es vincula a característiques relativament estables o permanents en cada individu.⁵

Per altra banda, el procés d'interacció a escala de tota la comunitat lingüística exigeix i genera progressivament (i en general amb la intervenció conscient d'alguna institució) una modalitat universal o comuna, un supra-dialecte o *standard*, que permet anivellar i superar les barreres que la diversitat temporal, social o geogràfica representa per a la comunicació intel·ligible. La modalitat estàndard és, doncs, almenys en principi, a la vegada condició i resultat de la interacció entre els dialectes, i reuneix de cada lloc, de cada temps i de cada grup social les característiques més útils per a la comunitat globalment considerada.

Així com els dialectes donen una màxima informació sobre la procedència i la individualitat dels parlants (a l'extrem, cada parlant posseeix una varietat lingüística pròpia, reflex de la seva identitat individual, l'*idio-*

⁴ GREGORY/CARROLL: Language and situation. Ed. Routledge & Kegan Paul, Londres, 1978.

⁵ En la mesura en què aquestes característiques deixin de ser estables (p. e., per gran mobilitat social o geogràfica), els límits dialectals perdran nitidesa.

lecte), la modalitat estàndard és la forma més neutra de l'idioma, la que fa menys identificable l'usuari. Per aquest motiu és preferida en aquells usos en què la individualitat dels interlocutors no és significativa i pot ser obviada.

Com es desprèn de tot això, aquesta varietat estàndard és la més homogènia i homogeneïtzadora de les formes de la llengua, tot i que sol presentar matisos regionals (estàndards regionals).

A la modalitat estàndard s'associen⁶ unes funcions simbòliques primordials de la comunitat lingüística en conjunt:

- Unificadora, respecte a la diversitat interna.
- Separadora, delimitant les diferències en relació als idiomes més pròxims.
- Prestigiadora.
- Model de referència per a tots els usuaris.

Aquestes funcions van acompanyades de les actituds corresponents: lleialtat lingüística, orgull, acceptació de la norma. Cal tenir en compte, emperò, que totes les altres varietats comporten funcions i actituds similars, en la mesura que la seva existència va acompanyada d'un cert grau de consciència col·lectiva: cada grup lingüístic conscient de si mateix posseeix una valoració simbòlica identificativa vinculada a la seva varietat, que li serveix per a inspirar cohesió interna i delimitar l'entitat del grup de cara a l'exterior.

Observem, finalment, que la modalitat estàndard, en el procés històric de la seva formació, es veu condicionada per la relació de forces en el si de la comunitat i, per tant, en la seva configuració, hi pesen, a part de la intel·ligibilitat general (o dels factors de "prestigi"), els mecanismes (o les institucions) de poder social, econòmic o polític-administratiu.

Idiolectes, dialectes (geogràfics, cronològics, socials) i modalitat estàndard són varietats dialectals; ja hem vist, però, que existeixen altres factors de diversitat, que configuren la variació *diatíptica* d'un idioma. Així

com els dialectes són el resultat de factors vinculats a la quantitat de les interaccions lingüístiques, la variació diatíptica és fruit de la intervenció de condicionaments que influeixen sobre la *qualitat* de les interaccions lingüístiques concretes. A més, mentre els dialectes sorgeixen de grups estables i nombrosos que se solen excloure mútuament (són macro-varietats), la variació diatíptica dóna lloc a una gamma de *registres* (tipus específics de llengua) vinculats a situacions o funcions concretes. Els dialectes es vinculen als usuaris; els registres, als usos. Aquestes micro-varietats no s'exclouen entre si, sinó que coexisteixen en un mateix parlant (per més que no tots els parlants dominen els mateixos registres), que selecciona el més adequat a cada cas.

El sistema de registres d'un idioma (especialment si volem arribar a precisions detallades) pot arribar a tenir una extraordinària complexitat.

Per més que les comunitats culturalment pròximes solen posseir un marc general de registres que *grosso modo* és equivalent, en rigor cada comunitat disposa d'una gamma de registres peculiar, concomitant amb la seva especificitat cultural.

Els factors que intervenen en la delimitació dels registres són:

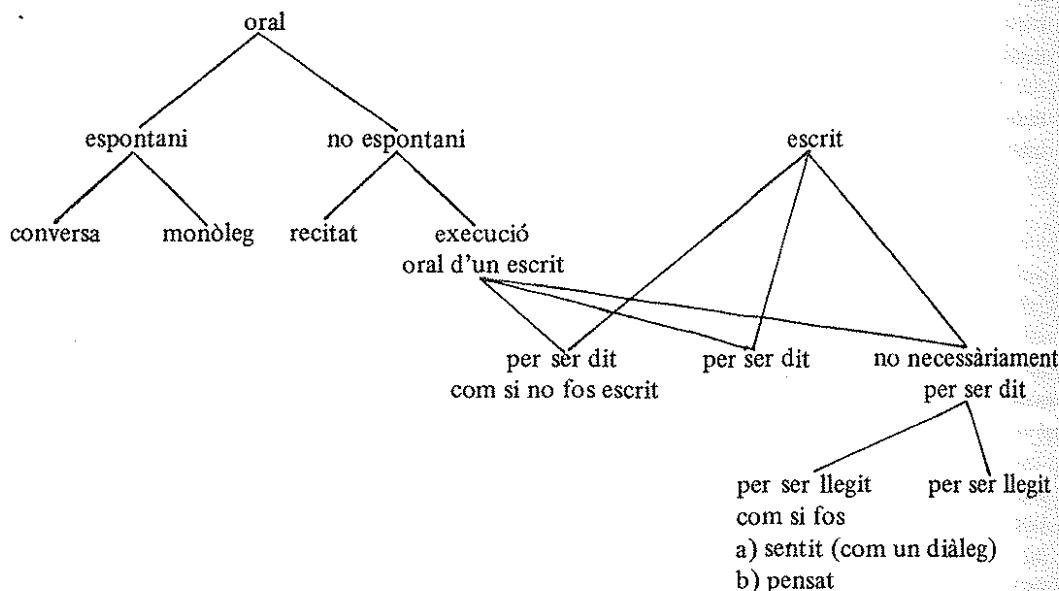
a) El CAMP (*field*) i la seva especificitat: el tema o assumpte del qual es tracta condiciona sovint l'elecció d'uns trets lingüístics determinats. Així, pot establir-se una gradació entre els camps més generals i els més tècnics o especialitzats (que arriben a regular explícitament el seu propi llenguatge).

Alguns autors consideren inclòs en el camp (*field of discourse*) el ROL (*purposive role*). Efectivament, en els usos altament especialitzats (p. e., el llenguatge legal), és difícil destriar el tema de la funció social. Per altra banda, hi ha uns usos quotidians (p. e., converses fortuïtes o cartes entre amics) en què es toquen temes diversos (el temps, la família, la salut, les notícies...) sense que la unitat de registre desaparegui, donat que el rol és estable.

⁶ GARVIN: The Standard language problem, a HYMES: Language in culture and society. Nova York, 1964.

b) El MODE, canal o mitjà de relació lingüística. Vet aquí un factor que ha canviat vertiginosament en els darrers temps, amb la difusió de la premsa, el telègraf, el telèfon, la ràdio, la televisió, els discs i magnetòfons, el cinema... Cal tenir en compte, però, que cada un d'aquests mitjans conté la seva pròpia

gamma de registres (més àmplia o més restringida) al mateix temps que imposa determinades condicions. Les matisacions poden arribar a un refinament notable, com en el cas de la classificació que fa Gregory⁷ dels diversos modes orals i escrits:

c) El TENOR (*tenor of discourse*), que per a Gregory/Carroll no tan sols es refereix a la formalitat (*personal tenor, formality*), sinó també a la intencionalitat (*functional tenor*) dels actes lingüístics. Tant el tenor personal com el funcional depenen del tipus de relació que s'estableix entre els participants en un acte lingüístic. Ara, el tenor personal depèn del status relatiu dels participants i del grau de respecte o de familiaritat existent entre ells. Segons això, els textos varien gradualment dels nivells vulgars, familiars o col·loquials, als mitjanament formals, formals o solemnes (graus de formalitat). Els sistemes de tractament (tu, vós, vostè, senyor, honorable, excel·lència, etc.) són l'índex més clar d'aquestes distincions de tenor personal. El tenor funcional, per la seva part, depèn de la finalitat o la intencionalitat de l'acte lingüístic (ensenyar, persuadir, divertir, insultar,...).

La relativa independència d'un i altre tenors es pot advertir si consideram que una conferència (o fins i tot un insult) pot fer-se amb un grau de formalitat màxim o amb una gran familiaritat. El tenor personal és variable, encara que es manté el tenor funcional (didàctic o expositiu).

La diversitat (heterogeneïtat) lingüística procedeix de la superposició de dialectes i registres. En cada comunitat lingüística, el model es concreta d'una manera diferent, segons el pes relatiu dels diversos dialectes, la seva influència en la fixació d'un estàndard, el grau més o menys avançat del procés d'estandarització, els registres disponibles en el conjunt de la comunitat i a cada àrea dialectal en concret, els registres associats a l'estàndard o a una altra modalitat dialectal, etc.

En tot cas, una precisió important ha de ser tinguda en compte: la funcionalitat (és a

⁷ V. op. cit. pàg. 47.

dir, la utilitat i l'adequació) d'un idioma pot exigir (d'això en som tots conscients) un cert grau d'homogeneïtat (i un control d'aquesta homogeneïtat); però no es pot oblidar que també és imprescindible a tot idioma (si vol ser flexible i adaptable a qualsevol ús) un cert grau d'heterogeneïtat lingüística. Una homogeneïtat massa rígida o una heterogeneïtat supèrflua són igualment problemàtiques si es vol estendre l'ús d'un idioma.

En el nostre cas, hi ha un factor extralingüístic que condiciona enormement les relacions internes: L'heterogeneïtat administrativa. Que la comunitat sigui administrada per estats diferents (en la formació de la voluntat dels quals tenim un pes minoritari),⁸ i que dins l'estat espanyol es reparteixi en tres comunitats autònomes diferents⁹ no facilita gaire que l'evolució lingüística sigui coordinada. No és només per raons administratives que ha sorgit l'heterogeneïtat, però aquesta fragmentació sotmesa a controls externs a la nostra comunitat és l'origen de greus buits institucionals, de moltes actituds de prejudici (promogudes per la ideologia uniformista i centralista) i de desfasaments o manques de sincronia entre els Països Catalans: El fet que el Principat de Catalunya hagi disposat de períodes de relatiu autogovern ha fet que el procés de normalització lingüística hi hagi avançat deslligat dels altres Països Catalans.¹⁰

En els darrers temps, es nota una tendència a cercar fórmules de cooperació per damunt de les fronteres administratives: La Constitució i l'Estatut de Catalunya ho preveuen. Tot i això, caldrà afrontar adversitats polítiques bastant notables per fer-ho realitat: Hi ha sectors, dins i fora dels Països Catalans, interessats a augmentar aquests desajustaments i a favorir l'heterogeneïtat.

Un altre fet d'heterogeneïtat lingüística a tenir en compte és l'existència de territoris no catalanoparlants a l'interior de les demarcacions administratives abans al·ludides. N'hi ha que no han estat mai llocs de llengua

catalana; d'altres són espais descatalanitzats (potser cal fer aquesta distinció). Encara que no ens plantegem ara si formen part o no dels Països Catalans (una delimitació exclusivament lingüística els en deixa fora), qualsevol política lingüística democràtica ha de comptar-hi. No dubtem, a més, que els mateixos que han ignorat sempre les minories lingüístiques clamarien justícia per aquestes comarques. (També hi ha casos complexos, com és ara la Vall d'Aran, on l'idioma propi no és cap dels oficials).

Ara que, indubtablement, el problema més greu, el factor d'heterogeneïtat més perturbador, és la presència del castellà (o del francès), en el si de la nostra comunitat. Aquest és el *conflicte lingüístic* per excel·lència.

La penetració del castellà o del francès, intensament impulsada pels poders centrals, ha arribat a nivells extraordinaris: són en vies de desaparició els unilingües catalans; per contra, cada dia augmenten els unilingües castellans o francesos. El flux té un balanç clarament unidireccional: Penetració del castellà o del francès dins el català. Només a Catalunya sembla que es pot equilibrar pròximament la situació.

El castellà (i segurament més encara el francès) ocupa avui estrats socials considerables: Sectors immigrants obrers, funcionariat, classes mitjanes o benestants que han fet defecció del català. Generacionalment, es noten processos de signe contraposat: Al costat d'una militància lingüística creixent dels joves, jo mateix he constatat que a Palma de Mallorca ja és norma d'ús adreçar-se als infants en castellà (fins i tot dins d'una conversa entre adults en català!). No cal dir que, per a molts de parlants, el castellà (el francès), és l'únic estàndard en què confien -encara que estiguin lluny de dominar-lo-. El castellà (el francès) és l'usat per adreçar-se a desconeguts i fins i tot moltes vegades a parlants d'un altre dialecte català. Finalment, hi ha registres d'enorme incidència social on

⁸ No sé si Andorra escapa a aquesta dependència.

⁹ O quatre, si comptam la franja de Ponent.

¹⁰ Es clar que això ha estat fruit de processos socials no tan sols administratius!

el català té una presència gairebé nul·la (cinema, ràdio, TV, diaris,...).

A més de totes les actituds (mites bilíngüistes, mentalitats diglòssiques i sublimacions compensatòries) associades a aquesta penetració, una greu conseqüència se'n deriva per a la mateixa salut interna del català: el castellà (o el francès) han suplantat l'estàndard català (o més exactament, els usos que haurien propiciat la seva gestació). El principal factor homogeneïtzador (la interacció a escala de tota la comunitat) s'ha vist en gran part bloquejat. Els registres caracteritzats pel recurs a la modalitat estàndard (tècnics o especialitzats, canals escrits o d'ampli abast públic, usos formals) han estat vedats a l'estàndard català.

Malgrat les dificultats, aquest estàndard s'ha anat fent, amb ritmes discontinus, graus de participació regional i social diferents, etc.¹¹ Hi ha contribuït gent de tots els Països Catalans, en la mesura que podien exercir com a usuaris de la llengua catalana, però era inevitable que el resultat fos parcialment insatisfactori: Eren massa condicionaments per sortir-ne aïrós. El problema de l'estàndard català (conseqüència sobretot de les circumstàncies socio-polítiques i de la penetració del castellà o del francès) no pot ser abordat com si només fos una qüestió de gramàtica normativa o de didàctica del català.¹² Cal afrontar en primer lloc les causes del problema: recuperar per a la nostra llengua els sectors socials i els usos que ha perdut, començant pels d'incidència més àmplia. En una paraula, s'ha de restablir la comunicació normal entre els Països Catalans si es vol que sorgeixi un estàndard equilibrat.

Caldrà vèncer alhora actituds d'excessiu purisme, que no s'adiriens gens amb la neces-

sitat d'estendre l'ús del català.¹³ Serà inevitable que es produeixin inicialment -mentre no s'hagin assentat els nous hàbits d'ús lingüístic- interferències de registres i dialectes, usats fora de context (p. e., ús de formes col·loquials i locals en casos que esperàriem trobar l'estàndard, i vice-versa, ús de l'estàndard en situacions en què escauria més un tipus de llengua més informal). També serà mal d'evitar que en alguns llocs on els trets dialectals són acusats es passi per un cert grau de diglòssia (en el sentit intern originari de Ferguson).

La normativa actual es pot prendre com a punt de partida -però no com a resultat definitiu i immutable- del procés: la llengua comuna serà un resultat, però encara no ho és més que en part. No oblidem que la majoria de catalanoparlants estableixen contacte ara per primera vegada amb l'estàndard. Per a ells, el procés secular d'estandarització comença ara mateix. L'estranyesa és natural. Per altra banda, davant la manipulació que es fa d'aquesta estranyesa (intents de promoure la substitució lingüística o de crear idiomes valencians o mallorquins autònoms), no és gaire convenient encobrir l'heterogeneïtat existent: el català normatiu és més respectuós amb l'heterogeneïtat interna que el castellà o el francès!

En resum, convé que s'incorpori (la consciència de) l'heterogeneïtat als sectors massa aferrats a l'homegeneïtat absoluta (especialment alguns sectors del català central que funcionen com si tot fos homogeni); a la inversa, s'ha de difondre entre la major part de catalanoparlants (la consciència de) l'homegeneïtat aconseguida, sense encobrir els condicionaments que ha patit. I sobretot, pro-

¹¹ L'aportació dels diversos dialectes no ha estat sempre igual: si al segle XIII fou decisiva l'aportació balear -R. Lluïf- i al segle XV la valenciana, al segle XX ho ha estat la barcelonina, gràcies als ressorts institucionals de què ha disposat. El suport social de la burgesia hi ha influït, però no tant com a vegades es diu: més que la burgesia com a classe social han estat els sectors cultivats i lleials a l'idioma els que han condicionat l'estàndard. I més en concret la utilització primordialment literària del català. Avui, l'apropiació del català per part de tots els sectors socials de tot el territori, i la pèrdua de prioritat dels usos literaris pot fer canviar substancialment l'evolució.

¹² Poc ens servirà perseguir només les incorreccions o les interferències!

¹³ No em refereix tan sols al purisme d'alguns ensenyants o correctors, sinó sobretot a l'actitud -relativament freqüent- de censurar els intents d'expressar-se en català amb frases com: "Si ho has de fer tan malament, més val que ho facis en castellà (o francès)".

piciar la interacció lingüística entre tots (i des de tots) els Països Catalans. Així creixerà una homogeneïtat compensada.

Si tornam ara al punt de partida, podem veure que l'homogeneïtat lingüística que s'addueix com a configuradora dels Països

Catalans és una realitat més articulada i dinàmica que no es dona a entendre moltes vegades. Analitzar les relacions llengua-societat des d'aquesta perspectiva és un camp de treball vastíssim i que sens dubte depararà descobertes interessants.

